

Александар Јанковић

*Слобомир П универзитет, Факултет за економију и менаџмент,
Слобомир-Бијељина*

Далибор Савић

Универзитет у Бањој Луци, Факултет политичких наука

ЕКОНОМСКА ОСАМОСТАЉЕНОСТ МЛАДИХ У ДОБОЈУ: 2008-2012.

Сажетак

У раду се анализира вишедимензионални процес економског осамостаљења младих у периоду постсоцијалистичке трансформације. Економску осамостаљеност смо посматрали на узорку младих из Добоја у две временске тачке: непосредно пре избијања економске кризе (2008.) и у време кад је криза била на врхунцу (2012). Подаци су прикупљени анкетаирањем. Циљ истраживања је био да се утврди да ли је услед деловања кризе дошло до смањења економске осамостаљености младих. Поред тога, настојали смо утврдити које су кључне детерминанте економског осамостаљења. Пошли смо од претпоставке да структурално-контекстуални чиниоци и културне специфичности друштва доминантно утичу на економско осамостаљење младих, а да су материјални ресурси с којима млади располажу у другом плану. Истраживање је показало да у нашем друштву постоји систем међугенерациске „размене ресурса“ између родитеља и деце који не мотивише младе на рано осамостаљење и одсељење из родитељског дома.

Кључне речи: млади, постсоцијалистичка трансформација, економска осамостаљеност, одрастање.

1. МЛАДИ У ПРОЦЕСУ ПОСТСОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ТРАНСФОРМАЦИЈЕ

Постсоцијалистичка трансформација представља низ друштвених промена у бившим социјалистичким земљама које воде у правцу успостављања капиталистичког друштвеног поретка. Социјалистички облик друштвене репродукције, који почива на тотализованој контроли од стране владајуће класе над економским, политичким и културним подсистемом, се урушио на прелазу из осамдесетих у деведесете године прошлог века. Успостављањем новог, капиталистичког друштвеног поретка, долази до раздвајања друштвених подсистема, а њихово управљање се врши из различитих центара друштвене моћи.

Иако се на почетку постсоцијалистичке трансформације у неолибералним круговима с пуно оптимизма очекивало да ће „прелазак“ (*транзиција*) из социјализма у капитализам довести до успостављања јединственог друштвено-економског модела у свим постсоцијалистичким земљама по узору на западноевропски капитализам (без обзира на различито историјско наслеђе и неједнаке стартне позиције), убрзо је постало јасно да је такво очекивање нереално¹⁾. Стога је такво становиште одбачено као једнострано (чему су највише допринели социолози) у корист доста флексибилнијег схватања о *постсоцијалистичкој трансформацији*, чији коначни исход, динамика и остале специфичности остају отворена питања. Из садашње перспективе, након скоро три деценије трансформацијских процеса, јасно је да се у случају већине земаља у региону може говорити о капитализму са одређеним националним или регионалним специфичностима²⁾. Те специфичности произилазе из низа чинилаца: нивоа економске развијености пре почетка трансформације (пре свега развијености индустрије); историјског наслеђа (ауторитарног или тоталитарног облика социјализма, мање или веће присутности индивидуализма и либерализма као легитимацијске основе капиталистичког поретка, отворености ка утицајима са запада); културних и цивилизацијских специфично-

1) Бранимир Криштофић, „Транзиција и модернизација“, *Социологија*, Vol. XLIV, бр. 2, 2002. David Stark, Laszlo Bruszt, „One Way or Multiple Paths: For a Comparative Sociology of East European Capitalism“, *American Journal of Sociology*, Vol. 106, No. 4., 2001, pp. 1129-1137.

2) Према: Слободан Цвејић, прир. *Суживот са реформом*, Чигоја, Београд, 2010, стр. 12.

сти (утицај традиције, религије, итд); примењеног модела (Мађарска је прихватила градуалистички приступ, Чешка, Словачка и Пољска „шок терапију“, Словенија је комбиновала оба приступа); политичке подршке од стране САД и ЕУ (Бугарска, Румунија и Хрватска су имале подршку, за разлику од Турске, Македоније и Србије)³⁾.

Уколико се фокусирамо на постсоцијалистичку трансформацију у БиХ, она је оптерећена бројним неповољним околностима. Пре свега треба подсетити на почетно кашњење услед грађанског рата у првој половини деведесетих година што се може окарактерисати као „блокирана трансформација“⁴⁾. У овом периоду је дошло до огромних људских и материјалних губитака, нарушавања међуетничких односа и социјалног поверења међу грађанима, кидања привредних веза са иностранством, драстичног пада производње, увећања незапослености, осиромашења и маргинализације неких друштвених група (пензионера, незапослених, младих, итд). У постдејтонском периоду је дошло до „одблокирања трансформације“ и интензивирања друштвених реформи у правцу успостављања нових институција и нових друштвених норми које су имале за циљ да друштво обликују по угледу на развијена либерално-капиталистичка друштва. Ипак, компликована организација државе и несугласице између владајућих националних елита су успоравали друштвене реформе, а институционално урушавање и цивилизацијско назадовање из периода грађанског рата су оставили дубок траг на крајњи успех друштвених реформи. Коначно, трећа фаза друштвене трансформације започиње доласком светске економске кризе, чији се ефекти почињу испољавати на простору Балкана крајем 2008. и почетком 2009. године. Премда је криза настала у развијеним капиталистичким земљама, тзв. „земљама центра“, њени разорни ефекти су се убрзо прелили у БиХ, остављајући дубоке последице, при чему је додатна отежавајућа околност то што је криза наступила у тренутку док је процес системског преображаја још увек био у току. Може се очекивати да ће обликовање новог друштвено-економског система бити настављено у отежаним

3) Александар Јанковић, „Промене вредносних оријентација младих у Републици Српској“, докторска дисертација, 2016, стр. 49.

4) Упореди за Србију: Младен Лазић, ур. *Рачји ход. Србија у трансформацијским процесима*, Филип Вишњић, Београд, 2000, Младен Лазић, Слободан Цвејић, „Промене друштвене структуре у Србији: случај блокиране постсоцијалистичке трансформације“, у зборнику *Друштвена трансформација и стратегије друштвених група* (ур. *Анђелка Милић*), ИСИФФ, Београд, 2004, стр. 42-43.

условима. Даља динамика друштвених реформи ће зависити како од спољашњих чинилаца (разређења економске и политичке кризе унутар ЕУ), тако и од унутрашњих (заједничког напора земаља региона да унапреде привредну сарадњу и да на светском тржишту наступају као јединствен регион)⁵.

С обзиром на тему овог рада важно је питање како су се наведене друштвене промене одразиле на популацију младих, односно каква је њихова улога и значај у процесу друштвене трансформације? Да ли су млади активни чиниоци друштвених промена или само пасивни посматрачи дешавања на која немају утицаја? Са каквим материјалним ресурсима располажу? Да ли су, и у којој мери, економски самостални и независни од родитеља? Ово су само нека од питања којима ћемо се бавити у овом раду.

Млади су, према неким мишљењима, постали једна од „најрањивијих“ групација у периоду постсоцијалистичке трансформације⁶. Њихов друштвени положај не само да је неупоредив са положајем младих у развијеним деловима света, него је неповољнији и у односу на период социјализма, не само због редуковања социјалних функција државе (бесплатног школовања, лечења, „добијања“ државних станова, итд), него и све израженијег проблема високе незапослености младих и њихове маргинализације у друштву⁷. Истраживања спроведена у БиХ су показала да постоји општа небрига за младе и њихове потребе и да још увек не постоје реалне могућности, али ни механизми да млади постану носиоци друштвених промена и да активно учествују у њима. Њихова знања, вештине и креативност се још увек недовољно користе у процесу друштвених промена⁸. У ситуацији „кад су водеће економске, правне и институције социјалне заштите престале да делују“ родитељски дом је једино место где млади могу наћи материјалну сигурност и психолошку потпору⁹. С обзиром на то може се претпоставити да је прелазак у одрасло доба тежак пут прожет

5) Уп. Владимир Вулетић, „Проблеми друштвеног развоја Србије почетком XXI века“ http://www.kczr.org/download/okrugli_stolovi/5_vladimir%20vuletic.pdf

6) Kovacheva; наведено према Милан Николић, Срећко Михајловић, ур. *Млади загубљени у транзицији*, Центар за проучавање алтернатива, Београд, 2004, стр. 18.

7) Александар Јанковић, *Предузетништво и млади. Предузетничке оријентације младих у Добоју*, Слобомир П универзитет, Добој, 2011.

8) Б. Милосављевић и други, *Проблеми и потребе младих Бања Луке*, Друштво психолога Републике Српске и Скупштина града Бања Лука, 2005, стр. 11.

9) Анђелка Милић; према Милован Митровић, *Социологија, основни појмови и проблеми*, Правни факултет, Београд, 2005, стр. 163.

бројним тешкоћама и неоствареним жељама. Истраживачи младих са наших простора говоре о феномену „продужене младости“ која није резултат личног избора него је „изнуђена“. У таквој ситуацији доминантна стратегија младих је „одлагање“ кључних животних догађаја који означавају прелазак у свет одраслих (завршетак школовања, запослење, ступање у брак, рођење деце, решавање стамбене ситуације и тсл)¹⁰. Другим речима, млади се споро и тешко економски осамостаљују и налазе се у ситуацији мање или веће економске зависности од својих родитеља.

У јавности Републике Српске уврежено је мишљење да су млади пасивни и незаинтересовани¹¹, што се сматра главним разлогом њихове недовољне укључености у процес друштвених промена¹². Уколико се фокусирамо на изборну апстиненцију младих, та констатација је вероватно тачна. Међутим, без додатне анализе (која не може бити предмет овог рада), тешко је тврдити који су разлози пасивности младих. Претпостављамо да она произилази из перцепције младих да су „полуге друштвене моћи изван њихове контроле“¹³ из чега се рађа фаталистички став да се ништа не може променити, да је сваки труд узалудан¹⁴. Тако се ствара „зачарани круг“ у којем немогућност утицаја на властити положај у друштву води ка пасивизацији, а пасивност ка даљем урушавању ионако ниског друштвеног положаја младих.

2. ПОЈМОВНИ ОКВИР

Економска осамостаљеност младих представља степен економске независности младих од њихових родитеља, односно њихових породица порекла. Да би млада особа била економски независна

10) Смиљка Томановић, Сузана Игњатовић, „Млади у транзицији: између породице порекла и породице опредељења“, у зборнику: *Млади загуљени у транзицији* (уредили Николић Милан, Михајловић Срећко), Центар за проучавање алтернатива, Београд, 2004

11) Иван Шијаковић, Јагода Петровић, Биљана Ковачевић, *Социјално повјерење међу младима у Републици Српској*, Факултет политичких наука, Бања Лука, 2016.

12) Активизам младих у периоду социјализма је био на вишем нивоу због развијене културе припадности организованим групама. Крајем осамдесетих се примећује пад акционог потенцијала младих – пад политичке потентности, прометејског активизма и амбициозности, у односу на деценију раније (регистровано у Србији: Драгомир Пантић, *Промене вредносних оријентација младих у Србији*, ИДН и Центар за политиколошка истраживања и јавно мњење, Београд, 1990, стр. 67).

13) Б. Милосављевић и други, *Проблеми и потребе младих Бања Луке*, Друштво психолога Републике Српске и Скупштина града Бања Лука, 2005.

14) Иван Шијаковић, Јагода Петровић, Биљана Ковачевић, *Социјално повјерење међу младима у Републици Српској*, Факултет политичких наука, Бања Лука, 2016.

неопходно је (мада нужно не и довољно) да поседује одређене материјалне ресурсе који јој то омогућају. С друге стране, економска самосталност зависи и од друштвених норми којима се регулише ова област друштвеног живота. То значи да је економско осамостаљивање посредовано традицијом и културом друштвене заједнице којој појединац припада. У неким земљама је рано осамостаљење младих друштвено пожељна појава којом се изражавају доминантне вредности друштва (на пример индивидуализам), а кроз процес социјализације млади нараштаји се подстичу на што раније осамостаљење и одлазак из родитељског дома. Тај образац је најприсутнији у неким протестантским земљама, познатијим као „земље брзог одрастања“ (Данска, В. Британија, Холандија, Немачка). С друге стране, у неким другим земљама је уобичајена појава да се млади дуго остају да живе са родитељима и да се касно одсељавају из родитељског дома (у Италији, Шпанији, Грчкој)¹⁵. Већина земаља у региону, укључујући и БиХ, припадају културном кругу „медитеранских земаља“, у којима се млади споро и тешко економски осамостаљују. Оставимо ли по страни материјалну оскудицу младих у нашем друштву, доминантан културни образац је онај по којем се успоставља чврста повезаност између породице порекла и породице опредељења. Та повезаност почива на развијеном систему међугенерациске „размене ресурса“ између родитеља и деце, тако што родитељи помажу децу у младости - школују их, обезбеђују им становање, храну, цепарац, пружају емотивну потпору, чувају унуке и тсл., а деца се, заузврат, брину о родитељима кад остаре, у случају разболевања, итд¹⁶). Супротно томе, може се претпоставити да је у развијеним постиндустријским земљама потреба за самосталним животом и остварењем властитих животних планова у првом плану кад је у питању економско осамостаљење и одлазак из родитељског дома¹⁷.

15) Смиљка Томановић, Сузана Игњатовић, „Млади у транзицији: између породице порекла и породице опредељења“, у зборнику: *Млади заубљени у транзицији* (уредили Николић Милан, Михајловић Срећко), Центар за проучавање алтернатива, Београд, 2004.

16) Смиљка Томановић, Сузана Игњатовић, „Млади у транзицији: између породице порекла и породице опредељења“, у зборнику: *Млади заубљени у транзицији* (уредили Николић Милан, Михајловић Срећко), нав. дело. Смиљка Томановић, Драган Станојевић, *Млади у Србији 2015. Стања, опажања, веровања и надања*, Secons, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2016, стр. 8.

17) Смиљка Томановић, Сузана Игњатовић, „Млади у транзицији: између породице порекла и породице опредељења“, у зборнику: *Млади заубљени у транзицији* (уредили Николић Милан, Михајловић Срећко), нав. дело. Ronald Inglehart, Christian Welzel, *Модернизација, културна промена и демократија*, Политичка култура, Загреб, 2007.

На нашим просторима кључни корак ка осамостаљењу је улазак у брак или ванбрачну заједницу и рађање деце. Емпиријско истраживање младих у Добоју од пре неколико година показује да се они ретко одлучују за одлазак из родитељског дома пре уласка у брак¹⁸⁾. Опсежнија истраживања, која су у скорије време рађена у Србији, показују да млади најчешће имају стандардизоване путање у одраслост, које се састоје од низа сукцесивних догађаја: завршетак образовног циклуса, запослење, улазак у брак, рађање деце, при чему след догађаја не зависи много од материјалних ресурса и/или образовања младе особе. При томе се ресурси породице порекла показују као кључни за осамостаљење младих, чак више од личних ресурса¹⁹⁾.

3. МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР

3.1. Циљ и хипотезе истраживања

Циљ истраживања је да се утврди у којој су мери млади на простору БиХ економски осамостаљени у периоду постсоцијалистичке друштвене трансформације, на примеру младих из Добоја. Економска осамостаљеност је мерена у две временске тачке, непосредно пре почетка деловања светске економске и финансијске кризе на нашим просторима (у 2008. години) и у време кад се може претпоставити да је криза била на врхунцу (у 2012. години). Верујемо да у том периоду није било друштвених процеса који су могли значајније да утичу на проучавану појаву. Стога нам поређење резултата у две временске тачке омогућава да евентуалну разлику у економској осамостаљености припишемо деловању економске кризе.

Други део анализе ће се односити на детерминанте економске осамостаљености. Настојаћемо испитати дејство низа чинилаца на економску осамостаљеност (структурални, контекстуални, културни, материјални) како бисмо утврдили који од њих испољавају најјачи утицај на економску осамостаљеност.

---

18) Александар Јанковић, *Предузетништво и млади. Предузетничке оријентације младих у Добоју*, нав. дело, стр. 94-95, 100.

19) Смиљка Томановић, „Changes in Transition to Adulthood of Young People in Serbia Between 2003 and 2011“, *Социологија*, Vol. LIV, број 2, 2012. Смиљка Томановић, Драган Станојевић, *Млади у Србији 2015. Стања, опажања, веровања и надања*, Seccons, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2016.

Основна претпоставка с којом започињемо истраживање је да структурално-контекстуални чиниоци и културне специфичности нашег друштва више утичу на економско осамостаљење младих од материјалних услова у којима живе. Материјални ресурси могу да олакшају и убрзају целокупан процес, учине га извеснијим и томе слично, али кључан чинилац осамостаљења су друштвене норме и вредности, које се рефлектују кроз очекивања које друштво и родитељи постављају пред младе нараштаје. При томе мислимо на различите облике социјализацијских модела у различитим друштвима, различита очекивања када и на који начин млади треба да се осамостаљују и одлазе из својих породица порекла, на специфичности у међугенерациским односима у различитим друштвима и на подстицај који родитељи и друштво пружају младима у процесу њиховог осамостаљивања.

Из тога произилази друга претпоставка. С обзиром да су код младих на просторима бивше Југославије већ дуже времена присутне традиционално-патријархалне и колективистичке вредности²⁰⁾, може се очекивати да резултати указују на успорено и тежобно осамостаљивање младих, праћено дуготрајном економском зависношћу од родитеља. То значи да ни евентуално поправљање економске ситуације у нашем друштву вероватно неће допринети успешнијем економском осамостаљењу младих уколико тај процес не буду пропраћен променама у друштвеној свести, конкретно одбацивањем традиционалистичко-колективистичких вредности, уз истовремено ширење индивидуалистичких вредности²¹⁾.

3.2. Операционализација економске осамостаљености

Мерење темпа осамостаљења младих у земљама Европске уније је вршио Галан (Galland)²²⁾, при чему је издвојио четири кључна догађаја: одсељење из родитељског дома, почетак живљења у

20) Никола Рот, Ненад Хавелка, *Национална везаност и вредности код средњошколске омладине*, Институт за психологију и Институт друштвених наука, Београд, 1973. Александар Јанковић, „Промене вредносних оријентација младих у периоду постсоцијалистичке трансформације“, *Социолошки дискурс*, година VI, број 11, 2016, стр. 29.

21) У том контексту, приметан је недостатак истраживања која овој проблематици приступају из релационе и динамичке перспективе. Види: Далибор Савић, „Методолошке иновације у истраживању сиромаштва“, *Социолошки годишњак*, број 10, 2015, стр. 411-428.

22) Видети детаљније у: Смилка Томановић, Сузана Игњатовић, „Млади у транзицији: између породице порекла и породице опредељења“, у зборнику: *Млади загубљени у транзицији* (уредили Николић Милан, Михајловић Срећко), нав. дело, стр. 57. Смилка Томановић, „Changes in Transition to Adulthood of Young People in Serbia Between 2003 and 2011“, нав. дело, стр. 231.

браку или кохабитацији, достизање финансијске независности (путем прихода од професије) и запослење (дуже од годину дана). Ми смо тај концепт у начелу прихватили и адаптирали за потребе нашег истраживања. Претпоставили смо да је економско осамостаљење сложен процес који се може постићи комбинацијом различитих ресурса и избором различитих стратегија. Фокусирали смо се на праћење три индикатора, који су, по нашем мишљењу, кључни за постизање економске осамостаљености младих на нашим просторима. Економску осамостаљеност смо мерили помоћу тзв. „индекса економске осамостаљености“, који се састоји од три димензије: издржавање, стамбена ситуација и запослење. За сваку димензију су израђени појединачни индекси који обухватају претпостављене (у пракси најзаступљеније) ситуације у којима се испитаници могу наћи. Сваком ајтему је арбитарно придодат одговарајући пондер, према субјективној процени истраживача о томе колико је значајан за постизање самосталности. Тако су формирана три индекса.

„Индекс издржавања“ је добијен на основу одговора на питање: „Како се издржавате?“

- Сам/а се издржавам, без било чије помоћи – пондер 2
- Сам/а се издржавам, али ме и родитељи помажу – пондер 1
- Издржавају ме родитељи или супружник/момак/девојка – пондер 0

„Индекс становања“ је добијен на основу одговора на питање: „Каква је ваша стамбена ситуација?“

- Живим одвојено од родитеља, у властитом стану/кући – пондер 2
- Живим одвојено од родитеља, у изнајмљеном стану/кући – пондер 1
- Живим са родитељима (властитим или супружниковим), у њиховом стану/кући – пондер 0

„Индекс запослења“ је добијен на основу одговора на питање: „Какав је ваш радни статус?“

- Запослен/а на неодређено време – пондер 3
- Запослен/а на одређено време, повремено запослен/а или ради али није пријављен/а – пондер 2
- Незапослен/а, има радно искуство – пондер 1

- Незапослен/а, нема радно искуство – пондер 0

Вредност економске осамостаљености се добије сабирањем пондера три појединачна индекса. Вредности 0-2 се сматрају ниском, вредности 3-4 средњом, а вредности 5-7 високом економском осамостаљеношћу.

4. ПОДАЦИ

4.1. Узорак из 2008. године

Узорак је обухватио четири социоекономске групације младих на територији општине Добој: запослене, незапослене, ученике и студенте. Било је планирано да се анкетаира 250 испитаника (100 запослених и по 50 ученика, студената и незапослених), али је у току анкетаирања, због објективних ралога, дошло до одређених одступања²³⁾, тако да смо анкетирали: 88 запослених, 80 ученика, 58 студената и 51 незапослену особу (укупно 277 испитаника). Формирана су четири подзорка. Узорак запослених је био случајан. Примарна јединица избора су биле фирме, које смо бирали са списка фирми по прецизно утврђеној процедури. До испитаника смо долазили одласком у фирме и случајним избором на лицу места. Узорак незапослених је стратификовани случајни, а као критеријум стратификације смо узели степен стручне спреме. Узорци ученика и студената су кластер узорци, такође бирани случајним путем.

Узорком су обухваћени испитаници старости од 18 до 35 година. Просечна старост испитаника износи 25,7 година. Међу испитаницима има 45,5% мушкараца и 54,5% жена. Структура узорка према брачном статусу: 71,1% испитаника нису у браку, 25,3% испитаника су у браку, 2,5% разведених и 1,1% живи у ванбрачној вези. Према општини становања, велика већина испитаника станују у Добоју (84,2%), а преостали у пет суседних општина у РС (Модрича, Теслић, Петрово, Дервента, Шамац) и једне у ФБиХ (Тешањ). Ради се о особама које су запослене или се школују у Добоју, а многи од њих се и трајно насељавају у овом граду, који је регионални центар. Према месту становања, највише испитаника живи на селу (35,1%), затим у граду (32%), а остали су равномерно распоређени у ширем градском и приградском подручју (34,4%).

23) О томе видети у Јанковић, нав. дело, стр. 65-68, 148-156.

Образовна структура је прилично висока: 21,3% испитаника имају завршен факултет или вишу/високу школу, 36,7% је са средњом четворогодишњом школом, 33,1% њих има средњу трогодишњу и 8,6% основну школу (ово се односи само на испитанике који су завршили образовни циклус, тј. запослене и незапослене). Према да би се могло очекивати да су запослени доста образованији од незапослених, њихова предност је у том погледу занемарљива. Међу запосленим испитаницима, највише је оних са радничким занимањима (60,2%), затим службеника (27,3%), док су остала занимања мање заступљена: техничари (5,7%), стручњаци (4,5%) и руководиоци (1,1%). Уколико се упореди образовна структура са радним местима испитаника, уочава се да је код једног дела младих присутан тренд депрофесионализације, што посредно указује на проблем високе незапослености младих.

4.2. Узорак из 2012. године

Овај узорак, поред тога што је бројнији (укупно 553 испитаника), већи је и у погледу територијалног обухвата. Поред општине Добој, обухвата и неколико суседних општина: Добој Исток, Добој Југ и Усора, које су настале као последица миграција становништва услед ратних дешавања у првој половини деведесетих година. Узорак је стратификовани вишестепни, а стратификација је извршена комбиновањем два критеријума: социо-економског статуса (запослени 22,6%, незапослени 45,7%, студенти 22,2% и ученици 9,5%) и територијалне припадности (Добој 77,8%, Добој Исток 12,3%, Добој Југ 5,1% и Усора 4,8%). Будући да су стратуми пропорционални величини, узорак је репрезентативан на основу наведена два критеријума.

Узорком су обухваћени испитаници старости од 18 до 29 година. Услед тога, просечна старост испитаника је нижа него у претходном истраживању и износи 23,2 године. То је, свакако, могло утицати на разлике у новоу економске осамостаљености у 2008. и 2012. години. Стога смо приликом анализе испитанике поделили у неколико старосних кохорти и поредили осамостаљеност испитаника који припадају истим старосним кохортама. Према строгим методолошким захтевима, недопустиво је поредити узорке прикупљене у неидентичним територијалним оквирима. Међутим, с обзиром да се ради о релативно малом проширењу територијалног обухвата (додате општине су релативно мале и по површини и по

броју становника), сматрамо да то није битно утицало да добијене резултате. С друге стране, корист од овакве компаративне анализе, имајући у обзир сва ограничења, је неупоредиво већа од констатације да је поређење методолошки неприхватљиво. Поготово ако се има на уму да у Републици Српској не постоје слична емпиријска истраживања на ову тему.

Полна структура узорка је задовољавајућа: 55% мушкараца и 43,8% жена (1,3% непознато). Према брачном статусу имамо 74% испитаника који су неожењени/неудате, 24,1% испитаника су у браку, 0,9% разведених и 0,7% живи са партнером у ванбрачној заједници. Према месту становања имамо 53,3% испитаника из сеоских и 46,1% из градских подручја, што је сличан састав као у претходном истраживању. Образовна структура је виша него у претходном истраживању. У узорку се налази чак 29,9% високо и више образованих, 27,4% са средњом четворогодишњом школом, 37% са средњом трогодишњом школом и 5,7% са основном школом (овде нису укључени ученици и студенти). Структура узорка према занимању испитаника се може пратити само на подзорку запослених и код неколицине испитаника који истовремено студирају и раде (12 испитаника)²⁴. Најбројнија група су радници 32,1%, затим следе стручњаци 29,2%, техничари 19%, службеници 11%, а сасвим мало има: директора (5 испитаника), нижих руководилаца (4 испитаника), приватних предузетника (2 испитаника) и samozапослених особа (1 испитаник). Кад су у питању незапослени испитаници, структура према занимањима изгледа овако: 46% незапослених су се школовали за радничка занимања, 29% за техничаре и 21% за стручњаке. Очигледно је да је у овом узорку веће учешће стручњака а мање радника, што се види и по вишој образовној структури. Структура према националној припадности је следећа: 64,4% испитаника су српске националности, 28,6% су Бошњаци, 6,9% Хрвати и само 0,2% национално неопређени.

---

24) Мада би се овде могли укључити и испитаници који су формално незапослени а фактички имају посао, у упитнику за незапослене особе нисмо предвидели таква питања јер смо очекивали да ће их бити јако мало.

5. РЕЗУЛТАТИ

5.1. Стамбена ситуација

Ово је једна од три димензије које сачињавају индекс економске осамостаљености. „Решавање стамбеног питања“ не само да представља предуслов економског осамостаљења него је и једно од најважнијих егзистенцијалних питања за сваког човека. Нема потребе посебно истицати да је у време социјализма било лакше доћи до стана и да је већем проценту младих полазило за руком да реше тај проблем у односу на данас. Ту првенствено мислимо да „добивање“ друштвених станова, које су млади добијали на коришћење од фирми у којима су били запослени или су наслеђивали „станарско право“ од родитеља. Колико је било исплативо становати у таквим становима показује податак да су месечни трошкови домаћинства за ренту друштвених станова били мањи од издвајања за алкохол и цигарете. На основу података из истраживања *Промене у класној структури и покретљивости у СФРЈ*²⁵⁾ из 1989. године само 0,4% младих у БиХ старости од 18 до 29 година су решили стамбено питање куповином стана, 5,5% младих су добили стан од радне организације, у 6% случајева су наследили стан од родитеља (најчешће тако што су наследили „станарско право“), у 13,4% случајева су били подстанари, а највећи део њих (55,8%) су живели код родитеља (својих или партнерових). У тренутку анкетирања (новембар 1988.) чак 11,1% младих су чекали да им се реши молба за добијање друштвеног стана. О квалитету становања у то време не треба трошити превише речи. Навешћемо само податак да је 60% младих живело у становима који имају 60 или више „квадрата“, а 16% њих у становима који су имали 100 или више „квадрата“. Већина младих су били „задовољни“ (39,2%) или „веома задовољни“ (8,8%) становима у којима живе²⁶⁾.

Садашња ситуација по питању стамбеног збрињавања младих је доста лошија. Пре свега због тога што је „маневарски простор“ за решавање стамбеног питања значајно сужен јер већина младих могу доћи до стана једино ако га купе.

25) Видети о томе у: Алија Хоџић, „Друштвена структура и квалитета живота“, *Социологија*, Vol. XXXIII, бр. 3, 1991.

26) Наведено према: Александар Јанковић, „Промене вредносних оријентација младих у Републици Српској“, наведено дело, стр. 189-190.

Табела 1: Неједнакости у погледу стамбене ситуације младих у 2008. и 2012. години

Стамбена ситуација								
Социјални статус	Живе са родитељима		Одвојено од родитеља у изнајмљеном стану		Одвојено од родитеља, у властитом стану		Број	
	2008	2012	2008	2012	2008	2012	2008	2012
Ученици	96,3	100,0	/	/	3,8	/	80	53
Студенти	86,2	82,0	5,2	16,4	8,6	1,6	58	122
Незапослени	68,6	83,6	5,9	5,8	25,5	10,6	51	226
Запослени	63,6	73,5	19,3	9,5	17,0	17,0	88	147
Укупно	78,7	82,1	8,3	8,6	13,0	9,3	277	548

2008: $C=0,318^{**}$ 2012: $C=0,166^{**}$ (Спирманова корелација)

Кад је у питању стамбена ситуација младих у 2008. и 2012. години, може се приметити да велика већина младих у обе године живе код родитеља, властитих или супружникових (око 80%). С друге стране, тек сваки пети или шести испитаник живи одвојено од родитеља, било да има властити стан или да га изнајмљује. Ако се под трајним „решавањем стамбеног питања“ подразумева поседовање властитог стана, види се да то себи може да приушти сваки седми испитаник у 2008. години, односно сваки десети у 2012. години. У целини посматрано, може се рећи да је стамбена ситуација у периоду економске кризе није много променила, односно да постоји тенденција благог погоршања, која се углавном огледа у нешто већем проценту испитаника који живе са родитељима и мањем проценту оних који имају властити стан. Посматрано према појединачним социјалним групацијама, стамбена ситуација је у свим групама благо погоршана, али највише код незапослених, за које се и могло претпоставити да су највише погођени кризом. Корелација између социјалног статуса испитаника и њихове стамбене ситуације је средњег интензитета у 2008. години (0,318) и слабог интензитета у 2012. години (0,166).

5.2. Издржавање

Неједнакости у погледу могућности самосталног издржавања младих чини другу димензију индекса економске осамостаљености. Положај младих кад је у питању „издржавање“ је нешто повољнији у односу на претходну димензију, што значи да млади

лакше успевају да се самостално издржавају него што успевају да реше стамбено питање, што је сасвим разумљиво²⁷⁾. Ова димензија економске осамостаљености показује висок степен корелације са социјалним статусом, у обе истраживачке године (0,719 у 2008. години и 0,635 у 2012.).

Табела 2: Неједнакости у погледу могућности самосталног издржавања младих у 2008. и 2012. години

Положај испитаника								
Социјални статус	Потпуно издржавано лице		Сам/а се издржава, али га/је и родитељи помажу		Сам/а се издржава, без било чије помоћи		Број	
	2008	2012	2008	2012	2008	2012	2008	2012
Ученици	92,1	90,4	7,9	9,6	/	/	76	52
Студенти	80,7	84,7	17,5	13,6	1,8	1,7	57	118
Незапослени	72,5	59,0	15,7	30,8	11,8	10,1	51	227
Запослени	3,4	4,7	47,1	49,3	49,4	45,9	87	148
Укупно	57,6	52,8	24,0	30,1	18,5	17,1	271	545

2008: C=0,719** 2012: C=0,635**

Подаци говоре да највеће могућности да се самостално издржавају имају запослени јер скоро сваки други испитаник из ове групе може да се издржава без било чије помоћи (49,4% у 2008. и 45,9% у 2012.). Супротно томе, код ученика и студената имамо ситуацију да су то у великој већини потпуно издржавана лица (ученици у више од 90%, студенти у више од 80% случајева). Додуше, један део студената су у стању да се донекле самостално издржавају (уз помоћ родитеља), а неки од њих и потпуно самостално, без ичије помоћи. Међу ученицима постоје они који могу донекле да се самостално издржавају, али су такви испитаници ретки. Претпостављамо да се ради о ученицима који раде сезонске послове за време распуста или помажу родитељима у породичним фирмама. Незапослене особе се налазе отприлике „на пола пута“ између школске омладине и запослених особа у погледу могућности издржавања. Удео потпуно издржаваних лица од стране родитеља и/или супружника је мањи у односу на ученике и студенте (око 70% у 2008. и око 60% у 2012), а удео лица која се потпуно самостално

27) Александар Јанковић, „Промене вредносних оријентација младих у Републици Српској“, наведено дело, стр. 193.

издржавају иако су формално незапослени није занемарљив (11,8% у 2008. и 10,1% у 2012). Међутим, оно што је битније приметити је то да су незапослени једина групација која у периоду кризе успева поправити скор у погледу самосталног издржавања, што је вероватно последица повећаног рада „на црно“ и/или ангажовања у сивој економији у периоду економске кризе. Генерално посматрано, забрињавајући је податак да је свака друга особа од 18 до 29 година у потпуности издржавано лице од стране родитеља или супружника. То је оптерећење за њихове породице, али и реалан економски губитак за друштво будући да су то особе које су у пуној радној снази. Ипак, могућност самосталног издржавања је тесно повезана са запослењем, а познато је да су млади једна од најугроженијих социјалних групација у том погледу у нашем друштву.

5.3. Радни статус

Ово је трећа, вероватно најважнија димензија економске осамостаљености будући да се претходне две димензије могу на неки начин сматрати њеним дериватима. Од посла којим се бави појединац директно зависи његов материјални положај, а самим тим и могућност самосталног издржавања и стамбеног збрињавања. Положај младих на овој димензији економске осамостаљености је повољнији у односу на претходне две димензије, што значи да лакше успевају да се запосле, него што су у могућности да се самостално издржавају (чак и кад имају посао) или да реше своје стамбено питање, што је, нема сумње, веома тежак подухват за већину младих. Другим речима, имати посао у случају великог броја младих не значи да од њега могу да живе, односно да буду економски независни. Из овога не треба извући закључак да се млади лако запошљавају, без обзира да ли се говори о времену пре економске кризе или о времену кад је криза кулминирала²⁸⁾.

---

28) Александар Јанковић, „Промене вредносних оријентација младих у Републици Српској“, наведено дело, стр. 196.

Табела 3: Неједнакости у погледу радног статуса младих у 2008. и 2012. години

Радни статус										
Социјални статус	Незапослен, нема радно искуство		Незапослен, има радно искуство		Запослен на одређено време, повремено запослен или ради али није пријављен		Запослен на неодређено време		Број	
	2008	2012	2008	2012	2008	2012	2008	2012	2008	2012
Ученици	71,3	100,0	8,8	/	17,5	/	2,5	/	80	53
Студенти	53,6	66,9	10,7	18,2	28,6	8,3	7,1	6,6	56	121
Незапослени	43,1	43,6	47,1	47,6	9,8	8,9	0,0	0,0	51	225
Запослени	0,0	0,0	0,0	0,0	27,9	42,6	72,1	57,4	86	148
Укупно	39,9	42,4	13,6	23,6	21,6	17,0	24,9	17,0	273	547

2008: C=0,683** 2012: C=0,727**

Подаци из табеле показују да су више од половине испитаника незапослена лица. Таквих је 53,5% у 2008. години, односно 66% у 2012. години. Проблем је што већина незапослених немају никакво радно искуство. Тако у 2008. години на три незапослене особе без радног искуства долази једна са искуством, а у 2012. години је биланс нешто повољнији, на две особе без искуства долази једна са искуством. На први поглед, ни „контигент запослених“ није тако мали. Чини га 46,5% испитаника у 2008. и 34% испитаника четири године касније. Међутим, уколико се пажљивије погледа, види се да половину „контигента запослених“ чине особе које раде на одређено време, повремено, привремено или су непријављени (раде „на црно“). Такође, треба истакнути да у периоду економске кризе опада проценат запослених, како оних који раде на одређено, тако и оних који су запослени на неодређено време, што се може тумачити као директна последица кризе. Треба рећи и то да је радни статус у појединачним групама испитаника у периоду кризе погоршан. Код ученика и студената се повећао удео незапослених, а смањено удео запослених. Кад су у питању незапослени, повећао се удео фактички незапослених, а смањено удео незапослених који су формално незапослени али успевају с времена на време да нађу некакав посао или раде „на црно“. Код запослених особа је приметно

да у периоду кризе опада проценат стално запослених а расте проценат запослених на одређено време или „на црно“. Корелација између радног и социјалног статуса је висока у обе временске тачке (0,683 у 2008. години и 0,727 у 2012. години).

5.4. Економска осамостаљеност

Као што смо очекивали, економска осамостаљеност младих је на веома ниском нивоу. Просечан скор не досеже ни трећину опсега скале економске осамостаљености, у оба истраживања. У 2008. години просечан скор се приближава трећини опсега скале економске осамостаљености (2,28), а у следећих неколико година је дошло до његовог благог пада (у 2012. години се задржао на 2,00). Више од половине младих пре избијања економске кризе има низак ниво економске осамостаљености, а у периоду кризе скоро две трећине испитаника. С друге стране, високу осамостаљеност достиже сваки пети испитаник у 2008. години, односно тек сваки седми испитаник у 2012. години. Удео младих који су умерено осамостаљени је непромењен и обухвата четвртину испитаника. Наведени подаци потврђују да су млади у економском погледу веома угрожена групација. О томе можда најбоље говоре подаци из 2012. године према којима преко 80% њих живи код родитеља (властитих или супружникових), да је само 17% њих могло да се самостално издржава, без било чије помоћи, и да 62% младих немају посао (при чему више од половине незапослених нису имали никакво радно искуство). Статистички посматрано, најбројнију групу испитаника чине они који су без посла, без икаквог радног искуства, у потпуности су издржавана лица (од стране родитеља или супружника) и станују код родитеља (33,3% узорка). С друге стране, само 1,9% испитаника достижу највиши скор на скали, односно имају сталан посао, властити стан и могу потпуно самостално да се издржавају. И у 2008. години ситуација је била веома слична, најнижи скор на скали (нула) су имали 35,6% испитаника, а највиши (седам) 4,1%.

Табела 4: Неједнакости у економској осамостаљености младих у 2008. и 2012. години

Социјални статус	Економска осамостаљеност						АС (0-7)		Број	
	Ниска		Средња		Висока		2008	2012	2008	2012
	2008	2012	2008	2012	2008	2012				
Ученици	90,8	100,0	7,9	/	1,3	/	0,63	0,10	76	52
Студенти	78,2	89,7	14,5	7,7	7,3	2,6	1,36	0,85	55	117
Незапослени	74,5	78,9	19,6	18,3	5,9	2,8	1,63	1,44	51	218
Запослени	1,2	2,0	48,2	54,4	50,6	43,5	4,74	4,41	85	147
Укупно	56,6	62,2	24,3	24,2	19,1	13,7	2,28	2,00	267	534

2008: C=0,707** 2012: C=0,705**

Најугроженија група су ученици, који готово у целини имају ниску осамостаљеност. Само ретки међу њима успевају досегнути средњи ниво осамостаљености (7,9% у 2008. години). Следе студенти, који у нешто мањем проценту имају ниску осамостаљеност, а међу њима има и оних који достижу средњу или високу самосталност (изнад 20% у 2008. односно 10% у 2012. години). Код незапослених је осамостаљеност на вишем нивоу у односу школску омладину због тога што је знатан део припадника ове групе у браку (30,4%), тј. преко супружника достижу виши ниво осамостаљености. Ипак, економски најсамосталнија група су запослени, а готово сви испитаници из ове групе постижу средњу или високу самосталност, док се ниска осамостаљеност у овој групи среће само у траговима. То се види и по просечним скоровима (4,74 и 4,41) који су знатно виши него у осталим групама. Корелација између социјалног статуса и економске осамостаљености је висока и идентична у оба истраживања (0,707 у 2008. и 0,705 у 2012. години). Оно што још треба истакнути је да у свим социјалним групацијама просечан скор у периоду 2008-2012. опада што је вероватно последица економске кризе која је захватила све сегменте друштва.

5.5. Чиниоци економске осамостаљености

У овом делу ћемо посматрати како различита социо-економска обележја испитаника утичу на њихову економску осамостаљеност. Анализа је раздвојена за 2008. и 2012. годину, а број посматраних независних варијабли у 2012. години био већи за две варијабле.

На економску осамостаљеност у 2008. смо испитивали утицај пет независних варијабли: брачни статус, старост, пол, место

становања и стручна спрема. Хи квадрат тест је показао да три варијабле значајно диференцирају испитанике у погледу нивоа економске осамостаљености, а то су: брачни статус ($\chi^2=62,654$; Крамеров $V=0,484$; $p=0,000$), старост ($\chi^2=115,834^{29}$; Крамеров $V=0,295$; $p=0,000$) и пол ($\chi^2=23,156$; Крамеров $V=0,294$; $p=0,002$). Уз помоћ Т теста, анализе варијансе и Тукијевог HSD теста (у чије резултате нећемо детаљније улазити) смо установили да су испитаници економски самосталнији уколико су у браку или живе са партнером/ком у односу на неожењене/неудате и разведене испитанике ($t=-7,427$; sig. 0,000). То потврђује тезу да осамостаљење углавном започиње уласком у брак или са почетком заједничког живота са партнером. Следећа варијабла показује да су испитаници самосталнији уколико су старији ($F=22,179$; sig. 0,000). Осамостаљеност линеарно расте са старошћу испитаника, али само до одређене старосне доби (између 27. и 29. године), а након тога се одржава на готово истом нивоу до 35. године. Ипак, значајан скок у самосталности се дешава између 24. и 26. године, што се поклапа са завршетком образовног циклуса и/или запослењем. Поред ове две варијабле и пол диференцира испитанике у погледу осамостаљености. Испитаници мушког пола су доста самосталнији од припадница женског пола ($t=4,626$; sig. 0,000), што упућује на раширеност патријархализма. Стручна спрема и место становања недовољно диференцирају испитанике у погледу економске самосталности. Ипак, тенденција је да су испитаници из градских средина самосталнији у односу на оне из сеоских и приградских насеља. Кад је у питању стручна спрема испитаника, изненађујуће је да су испитаници са завршеним факултетима или вишим/високим школама најмање економски самостални, чак мање и од оних који су завршили само основну школу, но то може бити последица премалог узорка³⁰.

29) Због већег броја ћелија у којима је фреквенција испод пет овај резултат се мора прихватити с резервом.

30) Будући да се овде посматрају само испитаници који су завршили свој образовни циклус, премали број испитаника овај податак чини непоузданим.

Табела 5: Економска осамостаљеност младих према њиховим социо-економским обележјима

	Број	АС (0-7)		СД		F, t Значајност		
		2008	2012	2008	2012	2008	2012	
Социјални статус	Ученици	76	52	0,63	0,10	1,176	0,298	F=133,098 sig. 0,000
	Студенти	55	117	1,36	0,85	1,768	1,227	F=292,469 sig. 0,000
	Незапослени	51	218	1,63	1,44	1,509	1,309	
	Запослени	85	147	4,74	4,41	1,245	1,215	
Брачни статус	Неожењен/неудата/ разведени/удовац-ица	195	402	1,72	1,54	1,912	1,702	t=-7,427 sig. 0,000
	Ожењен/удата или живи с момком/девој.	72	131	3,79	3,38	2,289	2,036	t=-10,203 sig. 0,000
Старост	18-20г	81	152	0,80	0,61	1,327	1,105	
	21-23г	49	130	1,71	1,59	1,720	1,710	F=22,179 sig. 0,000
	24-26г	29	143	2,34	2,70	2,303	1,772	
	27-29г	41	107	3,61	3,55	2,072	1,890	
	30-32г	40	/	3,63	/	2,350	/	F=81,859 sig. 0,000
	33-35г	27	/	3,67	/	1,941	/	
Пол	Мушки	120	295	2,95	2,14	2,297	1,906	t=4,626 sig. 0,000
	Женски	147	232	1,73	1,82	1,994	2,011	t=1,847 sig. 0,065
Место становања	Град	129	183	2,61	2,36	2,323	2,073	t=-2,376 sig. 0,018
	Село или приградско насеље	137	344	1,97	1,79	2,079	1,858	t=-3,205 sig. 0,001

Стручна спрема (незапослени и запослени)	Основна школа	12	21	3,33	2,38	2,309	2,037	F=1,00 sig. 0,391
	Средња трогодишња	45	135	3,49	2,41	2,107	1,716	
	Средња четворог.	50	100	3,94	2,41	1,707	1,944	F=3,966 sig. 0,008
	Факултет или виша/висока школа	29	109	3,17	3,17	2,269	2,088	
Садашњи животни стандард	Ложији у односу на пре пет година	/	151	/	1,89	/	1,738	/
	Углавном исти	/	204	/	1,76	/	1,845	
	Бољи у односу на пре пет година	/	153	/	2,56	/	2,233	F=7,920 sig. 0,000
Финансијска ситуација у породици испитаника	Немамо довољно новца, често ни за храну	/	7	/	1,71	/	1,380	/
	Имамо довољно за храну, али не и за одјећу	/	57	/	2,30	/	1,870	
	Имамо довољно за храну и одјећу, али не и за ТВ или фрижидер	/	169	/	2,08	/	1,847	
	Имамо и за веће куповине као што су ТВ или фрижидер	/	185	/	2,04	/	2,033	
	Можемо да купимо скоро све што пожелимо	/	47	/	1,49	/	2,073	F=1,257 sig. 0,286

Подаци из 2012. године дозвољавају укључивање у анализу варијабли: „животни стандард испитаника у односу на онај од пре пет година“ и „тренутна финансијска ситуација у породици испитаника“. То нам омогућује да проверимо да ли су испитаници бољег материјалног статуса економски самосталнији. Код интерпретације података треба имати у виду да је горња старосна граница испитаника у овом истраживању била нешто нижа (29 година) што се могло одразити на укупни скор економске осамостаљености. Хи квадрат тест је показао да пет варијабли диференцирају испитанике у погледу нивоа економске осамостаљености, а то су: брачни статус ($\chi^2=101,580$; Крамеров $V=0,437$; $p=0,000$), старост ($\chi^2=207,643$; Крамеров $V=0,361$; $p=0,000$), стручна спрема (има завршен факултет/нема) ($\chi^2=22,531$; Крамеров $V=0,248$; $p=0,002$), животни стандард ($\chi^2=39,045$; Крамеров $V=0,196$; $p=0,000$) и место становања ($\chi^2=14,940$; Крамеров $V=0,168$; $p=0,037$). Као и у претходном случају, користили смо Т тест, анализу варијансе и Тукијев HSD тест да бисмо дошли до прецизнијих налаза. Брачни статус је и овог пута био најзначајнија варијабла. Испитаници који су у браку или живе са партнером/ком су самосталнији у односу на оне који нису у браку или су разведени ($t=-10,203$; sig. 0,000). Још једном се потврдило да улазак у брак или ванбрачну кохабитацију најчешће почетни корак ка економском осамостаљењу. Диференцијација испитаника у погледу осамостаљености је присутна и кад је у питању старост испитаника. Као и у 2008. години, осамостаљеност благо расте са старашћу испитаника ($F=81,859$; sig. 0,000), а између 24. и 26. године се примећује скок у нивоу осамостаљености. Међутим, упоредимо ли податке из две временске тачке уочава се да је економска осамостаљеност код испитаника који припадају истој старосној кохорти на истом нивоу (разлике у просечним скоровима су готово занемарљиве). То значи да је утицај економске кризе на економску осамостаљеност занемарљив уколико се контролише старост испитаника. Стручна спрема је још једна варијабла која диференцира испитанике у погледу економске осамостаљености. Показало се да испитаници који су завршили факултет или вишу школу су економски самосталнији од оних осталих ($t=-3,458$; sig. 0,001), што је очекиван резултат. Одавно је познато да је високо образовање важан канал друштвене покретљивости, да подстиче критичко промишљање и резервисаност према традиционалним друштвеним нормама (према којима је мушкарац „хранитељ породице“, а мајка преузима бригу о деци и породици). Кад је у пи-

тању материјални положај испитаника имали смо на располагању две варијабле, једну којом се испитује утицај „садашњег животног стандарда у односу на онај од пре пет година“, и другу, којом се испитује „тренутна финансијска ситуација у породици испитаника“. Само је прва варијабла диференцирала испитанике у погледу достигнутог нивоа економске осамостаљености. Испитаници који су имали раст животног стандарда у последњих пет година су имали већи скор економске осамостаљености у односу на оне којима је стандард опао или остао исти ($F=7,920$; sig. 0,000). Изгледа да је раст животног стандарда, тамо где га је било, искоришћен у сврху економског осамостаљења млађих нараштаја. Ти налази су у складу са онима који су добијени у истраживањима младих у Србији где се показало да су ресурси породице порекла веома важни приликом оснивања породица младих људи³¹⁾. С друге стране, тешко је објаснити услед чега тренутна финансијска ситуација у породицама испитаника не утиче на ниво економске осамостаљености. Последња статистички варијабла је место становања. Испитаници који живе у градовима су самосталнији у односу на оне који живе у сеоским или приградским подручјима ($t=-3,205$; sig. 0,001). Ту се вероватно ради о већој распрострањености традиционално-патријархалних вредности у селима и већој спремности испитаника да живе у вишегенерацијским домаћинствима где је, услед специфичног начина живота, међузависност између старијих и млађих генерација у сваком случају већа.

У претходном делу поглавља је анализирана појединачна повезаност већег броја независних варијабли са економском осамостаљеношћу. Приликом овакве анализе не могу се отклонити „лажне корелације“ које најчешће настају у следећим ситуацијама: уколико независне варијабле имају заједничке узроке, уколико се неке од варијабли могу свести једна на другу или уколико им се садржај преклапа³²⁾. У наредном делу анализе ћемо применити поступак вишеструке регресионе анализе како бисмо утврдили релативни допринос сваке појединачне варијабле у ситуацији кад се остале варијабле држе под контролом, чиме се може увидети релативни допринос сваке варијабле у објашњењу економске оса-

31) Смиљка Томановић, „Changes in Transition to Adulthood of Young People in Serbia Between 2003 and 2011“, наведено дело. Смиљка Томановић, Драган Станојевић, *Млади у Србији 2015. Стања, опажања, веровања и надања*, наведено дело, стр. 43.

32) Александар Јанковић, „Промене вредносних оријентација младих у Републици Српској“, наведено дело.

мостаљености. Модалитети независних варијабли су наведени у претходној табели.

Табела 6: Стандардна вишеструка регресија економске осамостаљености

Независне варијабле	2008.		2012.	
	Стандардизовани бета коефицијенти	Значајност	Стандардизовани бета коефицијенти	Значајност
Пол	-,309	,000	-,188	,000
Старост	,411	,000	,481	,000
Место становања	,101	,149	,087	,054
Брачни статус	,205	,034	,221	,000
Стручна спрема	,144	,059	,011	,825
Садашњи животни стандард	/	/	,188	,000
Финанс. ситуација у породици	/	/	,020	,687
R ²	39,8		41,3	
R ² кориговани	37,5		40,0	
F	17,211		32,131	
Значајност	,000		,000	
Број испитаника	136		302	

Резултати дају јаснију слику кад су у питању чиниоци економске осамостаљености. Прво што се примећује јесте да је проценат објашњене варијансе у оба истраживања релативно висок с обзиром да је употребљен релативно мали број независних варијабли. У оба истраживања идентичне варијабле су статистички значајне: пол, старост и брачни статус, с тим што у се у другом истраживању као значајна појављује и варијабла „садашњи животни стандард“. У оба истраживања најјачи утицај на економску осамостаљеност има старост испитаника у смислу да су старији испитаници више осамостаљени. Следећа варијабла по свом доприносу у објашњењу економске осамостаљености је пол испитаника у 2008. години, односно брачни статус у 2012. години. Показује се да су испитаници самосталнији уколико су мушког пола, односно уколико живе у браку или ванбрачној вези са партнером/ком. Трећа варијабла по утицају је брачни статус у 2008. години и пол у 2012. години, њи-

хов утицај је, иако слабијег интензитета, и овог пута такав да су мушкарци и испитаници у браку или ванбрачној вези у већој мери економски осамостаљени. У 2012. години смо имали две додатне независне варијабле, а једна од њих се појављује као статистички значајна („садашњи животни стандард испитаника“). Уколико је дошло до побољшања животног стандарда испитаника у претходних пет година то је утицало на увећање њихове економске осамостаљености. Утицај ове варијабле је мањи него утицај старости и брачног стања испитаника, а исти као утицај пола испитаника.

На основу изнесених резултата можемо потврдити оно што смо већ рекли у претходној анализи. Економско осамостаљење младих везује се, пре свега, за приближавање зрелијим годинама и склапање брака или живљење у ванбрачној вези. Другим речима, осамостаљење у већини случајева не долази као потреба за самосталним животом него као сплет животних околности које приморавају младе да се осамостаљују, желели то или не. Важан податак је и то да су мушкарци економски самосталнији од жена, односно девојака, што не значи да су способнији него да у друштву преовладава патријархални систем вредности који фаворизује мушке припаднике друштва у различитим подручјима друштвеног живота (приликом запошљавања, наслеђивања имовине, и тсл). То што је у 2012. години „животни стандард“ статистички значајна варијабла треба тумачити на начин да се увећање животног стандарда, тамо где постоји, користи у сврху економског осамостаљења млађих нараштаја.

ЗАКЉУЧАК

Резултати истраживања показују да је економска осамостаљеност младих у Добоју на веома ниском нивоу, како у време кад је економска криза била на врхунцу, тако и непосредно пре њеног избијања. У свим социо-економским групама младих (ученици, студенти, запослени, незапослени) је дошло до пада просечног скорa економске осамостаљености. Међутим, уколико се контролише старост испитаника, просечан скор економске осамостаљености испитаника који припадају истој старосној кохорти се веома мало променио. Економска осамостаљеност је благо опала код млађих (18-23 г.) и старијих испитаника (27-29 г.), док је код испитаника средњих година (24-26 г.) повећана. С обзиром да су разлике у економској осамостаљености недовољно изражене и да су делимично

могле настати услед различите старосне структуре испитаника у два истраживања, не можемо са сигурношћу тврдити да је дошло до пада економске осамостаљености у периоду економске кризе. У сваком случају, он је занемарљив. Такође, нисмо добили недвосмислену потврду да материјални услови у којима живе млади и њихове породице утичу на економску осамостаљеност (ова претпоставка је проверена само на подацима из 2012. године). Резултати показују да финансијска ситуација у породицама испитаника не утиче на осамостаљеност, док побољшање животног стандарда у последњих пет година повећава ниво осамостаљености, с тим што је утицај ове варијабле релативно слаб. То наводи на закључак да детерминанте економске осамостаљености треба потражити међу нормативно-вредносним обрасцима којима се регулише ова област друштвеног живота. У нашем друштву постоји развијен систем међугенерациске „размене ресурса“ који не мотивише младе на рано осамостаљење и одсељење из родитељског дома. Размена ресурса се своди на помагање младих од стране родитеља у младости (стан, храна, школовање, итд), а заузврат млади помажу родитеље у познијим годинама (кад оду у пензију, уколико се разболе и тсл). Такође, снажно присуство колективистичке свести (забележено у више истраживања и у дужем временском периоду) не подстиче младе на осамостаљење, као што је то случај у земљама са индивидуалистичком културом, где су појединац и његове потребе у првом плану.

На економску осамостаљеност, у обе временске тачке, утичу варијабле: старост, брачни статус и пол испитаника. Склапање брака, улазак у зрелије године и припадност мушком полу су кључни чиниоци економског осамостаљења. То значи да осамостаљење младих на нашим просторима долази као животна потреба, а не као унапред осмишљен и испланиран концепт, какав постоји код младих генерација у развијеним друштвима³³⁾. Млади на нашим просторима се, очигледно, споро и тешко осамостаљују. Разлике у степену осамостаљености испитаника мушког и женског пола треба приписати раширеној патријархалној свести која подстиче образац економске зависности припадница женског пола од мужева „хранитеља породице“. Поред тога, присуство колективистичке

33) Смиљка Томановић, Сузана Игњатовић, „Млади у транзицији: између породице порекла и породице опредељења“, у зборнику: *Млади загубљени у транзицији* (уредили Николић Милан, Михајловић Срећко), нав. дело. Смиљка Томановић, „Changes in Transition to Adulthood of Young People in Serbia Between 2003 and 2011“, нав. дело.

свести потребе и прохтеве појединаца ставља у други план ради очувања интереса заједнице. У таквим друштвима се недовољно цене слобода и интереси појединаца.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонић Слободан, „Друштвени склопови, политички делатници, демократски поредак“ у зборнику: *Раџи ход. Србија у трансформацијским процесима* (уредио Младен Лазић), Филип Вишњић, Београд, 2000.
- Бабовић Марија, „Промене у економским стратегијама домаћинстава у Србији 2003-2012: економско делање припадника различитих друштвених слојева у условима раста и рецесије“, у зборнику: *Промене основних структура друштва Србије у периоду убрзане трансформације* (приредили: Младен Лазић, Слободан Цвејић), ИСИФФ, Београд, 2013.
- Вулетић Владимир, „Проблеми друштвеног развоја Србије почетком XXI века“
- http://www.kczr.org/download/okrugli_stolovi/5_vladimir%20vuletic.pdf
- Inglehart Ronald, Welzel Christian, *Модернизација, културна промена и демократија*, Политичка култура, Загреб, 2007.
- Јанковић Александар, „Промене вредносних оријентација младих у периоду постсоцијалистичке трансформације“, *Социолошки дискурс*, година VI, број 11, 2016.
- Јанковић Александар, „Промене вредносних оријентација младих у Републици Српској“, докторска дисертација, 2016.
- Јанковић Александар, *Предузетништво и млади. Предузетничке оријентације младих у Добоју*, Слобомир П универзитет, Добој, 2011.
- Криштофић Бранимир, „Транзиција и модернизација“, *Социологија*, Vol. XLIV, бр. 2, 2002.
- Лазић Младен, Пешић Јелена, „Друштвене промене и промене вредносних оријентација припадника основних класа у Србији“, у зборнику: *Промене основних структура друштва Србије у периоду убрзане трансформације* (уредили Младен Лазић, Слободан Цвејић), ИСИФФ, Београд, 2013.
- Лазић Младен, Цвејић Слободан, „Промене друштвене структуре у Србији: случај блокиране постсоцијалистичке трансформације“, у зборнику: *Друштвена трансформација и стратегије друштвених група* (ур. Анђелка Милић), ИСИФФ, Београд, 2004.
- Лазић Младен, ур. *Раџи ход. Србија у трансформацијским процесима*, Филип Вишњић, Београд, 2000.
- Милосављевић Б. и други, *Проблеми и потребе младих Бања Луке*, Друштво психолога Републике Српске и Скупштина града Бања Лука, 2005.
- Митровић Милован, *Социологија, основни појмови и проблеми*, Правни факултет, Београд, 2005.

- Пантић Драгомир, *Промене вредносних оријентација младих у Србији*, ИДН и Центар за политиколошка истраживања и јавно мњење, Београд, 1990.
- Пантић Драгомир, *Вредносне оријентације младих у Србији*, Издавачко-истраживачки центар ССО Србије, Београд, 1981.
- Рот Никола, Хавелка Ненад, *Национална везаност и вредности код средњошколске омладине*, Институт за психологију и Институт друштвених наука, Београд, 1973.
- Савић Далибор, „Методолошке иновације у истраживању сиромаштва“, *Социолошки годишњак*, број 10, 2015, стр. 411-428.
- Stark David, Bruszt Laszlo, „One Way or Multiple Paths: For a Comparative Sociology of East European Capitalism“, *American Journal of Sociology*, Vol. 106, No. 4., 2001, pp. 1129-1137.
- Томановић Смиљка, Станојевић Драган, *Млади у Србији 2015. Стања, опажања, веровања и надања*, Secons, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2016.
- Томановић Смиљка, „Changes in Transition to Adulthood of Young People in Serbia Between 2003 and 2011“, *Социологија*, Vol. LIV, број 2, 2012.
- Томановић Смиљка, Игњатовић Сузана, „Млади у транзицији: између породице порекла и породице опредељења“, у зборнику: *Млади загуљени у транзицији* (уредили Николић Милан, Михајловић Срећко), Центар за проучавање алтернатива, Београд, 2004.
- Хоћић Алија, „Друштвена структура и квалитета живота“, *Социологија*, Vol. XXXIII, бр. 3, 1991.
- Цвејић Слободан, прир. *Суживот са реформама*, Чигоја, Београд, 2010.
- Шијаковић Иван, Петровић Јагода, Ковачевић Биљана, *Социјално повјерење међу младима у Републици Српској*, Факултет политичких наука, Бања Лука, 2016.

Aleksandar Jankovic, Dalibor Savic

ECONOMIC INDEPENDENCE OF YOUTH IN DOBOJ: 2008-2012

Resume

Results of the survey show that the economic independence of youth in Doboј is at a very low level, both at the time when the economic crisis was at its peak and immediately before its outbreak. In all youth socio-economic groups (pupils, students, employed, unemployed) there has been a decrease in the average score of economic independence. However, if we control the age of respondents, the

average score of economic independence in the same age group has changed very little. Economic independence has slightly decreased with younger (18-23) and older (27-29) subjects, while it showed an increase with the middle aged subjects (24-26). Because the differences in economic independence are not sufficiently expressed and that may be due to the different age structure of the respondents in two surveys, we cannot claim with certainty that there has been a decline in economic independence in the period of economic crisis. In any case, it is negligible. Also, we did not get a clear confirmation that the material conditions in which young people and their families live affect the economic independence (this assumption was tested only on data from 2012). The results show that the financial situation of the respondents' families does not affect the economic independence, while improving living standards in the last five years increased the level of independence, but the effect of this variable is relatively weak. This suggests that the determinants of economic independence should be sought among normative-value patterns that regulate this area of social life.

There are certain variables that affect economic independence in both timelines: age, marital status and gender. Getting married, entering maturity and being male are the key factors of economic independence. This means that independence comes more as a necessity and not as a carefully thought out and planned concept like in developed societies.

Key words: young people, economic independence, growing up, post-socialist transformation.